

A finnugor *l' fejleményei és e hang újból való megjelenése nyelvünk hangrendszerében

1. A *ly* hangnak írásos nyelvemlékeink korszakaiban való változásait behatóan megvilágította BENKŐ LORÁND „Az *ly* hang története” című 1955-ben megjelent becses tanulmányában. Arról azonban e művében lemondott, hogy ezt a hangot, illetve az *l* hangoknak fejlődését a finnugor, illetve uráli őskor óta descendens módon vezesse le és pedig a rokon nyelvekre is kiterjeszkedően. Ez okból az a kijelentése, hogy nyelvünk történetének aligha volt olyan korszaka, amikor benne az *ly* hang ismeretlen lett volna (i. m. 28), inkább csak laza gyanításnak, mint tudományosan megalapozott feltevésnek, illetve ténnyel egyértékű nyelvtörténeti megállapításnak tekintendő.

A finnugor *l' hang fejleményeinek vizsgálatával „Die Ausbildung des ungarischen Konsonantismus” című tanulmányomban (Acta Lingu. Hung. II) magam sem foglalkoztam. Főleg azért nem, mert a magyar *ly* hangra vonatkozólag kielégítő vizsgálatok nem álltak akkor még rendelkezésemre. Ilyen vizsgálatokra pedig magamnak már csak azért sem lett volna kedvem vállalkozni, mert ezekből nép- és őstörténeti szempontból akkori meggyőződésem szerint semmiféle tanulság sem ígérkezett. Ebben persze — ahogy utólag rájöttem — tévedtem. De most, hogy BENKŐ LORÁND alapos tanulmánya az *ly* hang fejlődésére vonatkozólag már rendelkezésünkre áll, lehetőség nyílt számomra — mondhatnám — mindkettőnk mulasztásának pótlására.

2. A finnugor *l' hang fejleményeire vonatkozó vizsgálatokat két körülmény nehezíti meg. Az egyik, hogy nem sok olyan szó akad, amelyben ez a hang akár a szó kezdetén, akár a szó belsejében megvolt; a másik pedig az, hogy a tájékozódást nem csekély mértékben zavarja egyrészt a finnugor *l'-nek bizonyos finnugor nyelvekben bekövetkezett palatalizációja, másrészt az eredeti *l'-nek egyes szavakban bekövetkezett feltételezhető depalatalizálódása. Viszont a fejlemények számbavételét megkönnyítheti az a körülmény, hogy az *l*-hez hasonló jellegű hangok esetében — aminők *l*, *r*, *m*, *n*, *n'*, *j*, *β* — nincs a fejlemények tekintetében lényegesebb különbség a finnugor nyelvekben akár a szó kezdetén, akár a szó belsejében fordulnak is elő ezek a hangok. Így tehát már eleve is valószínűnek látszik, hogy ez nem lesz más-ként a finnugor *l' hang fejleményei tekintetében sem. Ez azt is jelentheti számunkra, hogy a szóbelseji és szókezdeti fejleményeket összefoglalóan tárgyalhatjuk, vagyis ilyen módon valamivel nagyobb szóanyagra támaszkodhatunk.

BENKŐ LORÁND csatlakozva PAASONEN (Keleti Sz. XIII, 260 kk.) és W. STEINITZ felfogásához¹ azt tette fel, hogy a finnugor alapnyelvben ere-

¹ Vö. W. STEINITZ, Geschichte des finnischugrischen Konsonantismus, Acta Inst. Hung. Univ. Holmiensis, Series B, Lingu. I, 15—39.

detileg három *l*-szerű hang volt, éspedig *l*, *l*, és *l̄*. Ez a feltevés tulajdonképp néhány keleti-chanti nyelvjárás hangviszonyainak általánosítása. Elképzelhető volna azonban, hogy az illető chanti nyelvjárásokban csak bizonyos hangtani helyzetben alakult ki — esetleg idegen hatásra — a postalveolárisnak mondott *l* hang. Bizonyosnak e hang meglétét a finnugor, illetve uráli alapnyelvre vonatkozólag azonban csak abban az esetben mondhatnók, ha e hang fejleményei a szamojéd nyelvekben eltérnének a normális *l* hang fejleményeitől, amiről azonban tudtommal nem lehet szó. Egyébként annak a körülménynek, hogy két vagy három *l*-szerű hang teendő-e fel a finnugor, illetve uráli alapnyelvre vonatkozólag, nincs szerintem az egyes finnugor, illetve uráli nyelvek szempontjából nagyobb jelentősége, mert az említett keleti-chanti nyelvjárások kivételével a finnugor nyelvekben nincs különbség a **l* és az esetleges **l̄* fejleményei tekintetében. Minthogy pedig a két feltételezett *l*-szerű hang fejleményei tekintetében nincs különbség a magyar, a manysi és a chanti nyelvjárások többségében sem, nagy valószínűséggel feltehető, hogy a két hang még az ugor közösség korában az ősgugor nyelvterület legnagyobb részén egybeesett *l*-lé.

3. Hogy a finnugor, illetve uráli alapnyelvre vonatkozólag az *l̄* hang megléte felteendő, az leghatározottabban a permi nyelvekből tűnik ki, amelyekben ti. ez a hang általában megmaradt. Erre a körülményre már WICHMANN is rámutatott a finnugor *l*-hangokra vonatkozó, alapvető jelentőségű tanulmányában.²

A finnugor **l̄* a lappban, a finnségi és a volgai finnugor nyelvekben egybeesett a finnugor **l*-lel. A finn és a volgai nyelvekben ez a jelenség hangtörténeti szempontból valószínűleg összetartozik a finnugor **n'*-nek *n*-nel való képviselésével. Néptörténeti szempontból ez annyit jelent, hogy a finneknek és a volgai népeknek az ősei a Közép-Volga táján egy olyan néppel keveredhettek össze, amelynek a nyelvéből hiányozhatott a *l̄* és a *n'* hang.

WICHMANN egybeállításaiából az is kiténik, hogy a fgr. **l̄*-nek a manysi-ban és a magyarban is általában *l* felel meg. Azok a magyar szavak, amelyekre WICHMANN hivatkozik a szókezdeti helyzetre vonatkozólag: *leng*, *lep*, *legyhéd* (vö. FUF. XV, 16, 18, 19); a szóbelseji helyzetre vonatkozólag pedig nála (FUF. XV, 23, 26) *hüvely* és *csillog* szavaink szerepelnek. [BENKÓNÉL csak ez utolsó szó van említve!]. Annak a körülménynek, hogy a *hüvely* szóban a fgr. **l̄*-nek *ly* felel meg, nagyobb jelentőséget nem tulajdoníthatunk, hiszen — amint ez BENKÓ tanulmányából határozottan kiténik — nyelvünk egy bizonyos korszakában nagyon gyakori jelenség volt nálunk a *l* palatalizálódása. Az ősgugorban csakis valami *l*-szerű hang felelhetett meg a finnugor **l̄*-nek, mert az ugor nyelvekben a fgr. *-*lm-* hangkapcsolatnak a *hamú* szóban ugyanaz a fejleménye, mint a fgr. *-*lm-* hangkapcsolatnak a *szém* szóban.

Eredeti fgr. *-*lm-* hangkapcsolat szerepelt a *három* szó finnugor előzményében is (vö. WICHMANN: FUF. XV, 44), csak hogy ez esetben az ősgugorban egy magánhangzó került az **l̄* *l* és *m* közé. A *r* előzménye a *m. három* szóban természetesen csakis *l* lehetett, amint ennek a *l*-nek a folytatása a chanti *χōlēm* stb. szóalakban mai napig megmaradt; ellenben a

² Y. WICHMANN, Zur Geschichte der fingr. *l*-Laute: FUF. XIII, 1–55. — BENKÓ az e tanulmányban foglaltakat — úgy látszik — fejtegetései során teljesen figyelmen kívül hagyta, és a finnugor *l*-hangokat illetően megelegedett azzal, amit ezekre vonatkozólag STEINITZ vázlatában talált.

manysi *kārəm* stb. szóalak azt tanúsítja, hogy az *l > r* változást a magyarok és a manysik ősei még egymás mellett élésük idején hajtották végre ebben a szóban.

A fgr. **l* tulajdonképp a chantiban sem maradt meg, mert általában *l̄* (*l̄*), *l̄* van a helyén, amely hangok a chanti nyelv komi, manysi és szamojéd jövevényszavaiban is helyettesíteni szokták e nyelvek *l̄*-jét; ellenben az orosz jövevényszavakban már többnyire valami palatalizált *l*-szerű hangot találunk az orosz *l* helyén. Azokban a keleti-chanti nyelvjárásokban, amelyekben — legalábbis a látszat szerint — háromféle finnugor *l* hang fejleményei vannak meg, a fgr. **l* hang helyén másféle palatalizált hangokat, úgymint *l̄*'-t, *ś*-t, *θ*-t és *ž*-t találunk.

Amennyiben azon az állásponton vagyunk, hogy a finnugor alapnyelvben csak kétféle *l* hang volt, ti. *l* és *l̄*, akkor mindenesetre az látszik valószínűbbnek, hogy a chantik ősei a régibb jövevényszavakban a *l* hangot a nyelvükben akkor még meglévő *l̄* hanggal vették át, amely hangból azután később szabályszerűen *l̄*, *l̄* fejlődött. Ezt a felfogást képviselte WICHMANN is (FUF. XV, 51). Ha azonban azon az állásponton vagyunk, hogy a finnugor alapnyelvben eredetileg három *l*-szerű hang volt, amelyek közül a chanti dialektusok többségében a **l̄* és a **l* már ősidőkben összeesett *l̄*-lé, akkor azt kell feltennünk, hogy a chanti nyelv ide tartozó, eredeti *l*-t tartalmazó jövevényszavaiban hanghelyettesítés történt. A fgr. **l* magyar és manysi megfeleléseire való tekintettel ez utóbbi lehetőség mindenesetre valószínűbbnek látszik.

Az előadottak szerint STEINITZnek az a felfogása, amelyhez BENKŐ is csatlakozott, hogy a manysiban és a magyarban kétféle finnugor **l* hang egybeesett volna, de a finnugor palatalizált **l* ilyen alakban maradt volna meg, egyáltalán nem helytálló. A manysit illetőleg STEINITZet az a körülmény tévesztette meg, hogy a m. *száldob* stb. 'hársfa' szóval egybeállítható manysi *sēlt*, *sālt* stb. 'Lindenbast' szóban a fgr. **l* megmaradni látszott, minthogy a vele egybeállítható udm. *sal* 'Splint' szóban szintén *l*-t találunk. STEINITZ azonban figyelmen kívül hagyta, hogy olyan nyelvekben, amelyekben vannak palatalizált mássalhangzók, asszimilációs úton valamely mássalhangzó palatalizációja mindig bekövetkezhetett, ha előtte vagy utána palatális hangzó fordult elő. Az idézett manysi szóalakot az udmurt szóalakkal összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy a manysi szó valami képzőelemmel bővült, amelynek teljesebb alakja az AHLQVISTNÁL található *silyt* 'Lindenbast' szóalak tanúsága szerint *-xt* lehetett. De ugyancsak AHLQVISTNÁL található a 'hársfa' jelentésű *silyt-jiv* szóalak is, és így nagyon könnyen meglehet, hogy a 'fa' jelentésű *jiv* szó *j*-je révén asszimilálódtak fokozatosan az előtte álló 'háncs' jelentésű hangsor összes mássalhangzói.

Mindenesetre nem mindig könnyű megmondani, hogy mi idézhette fel valamely szóban a *l* jésülését. Például a *halok* ~ *hajk* ~ *halk* 'bevágás a fába' szavunkkal egybeállítható manysi szóalak határozottan azt tanúsítja, hogy e szóban az *l* tekintendő az eredeti mássalhangzónak (vö. HORVÁTH: MNy. XLIII, 17). De nyilván ugyanígy ítélendő meg az utóbbi szóhoz a hangsor tekintetében nagyon hasonlító *hályog* szóalak *ly*-je is, amely BENKŐ egybeállításai szerint az egyetlen (!) magyar szó volna, amelyben a fgr. **l* *ly*-ként maradt volna meg. De palatalizálódás teendő fel a *sajog* szó felteendő előzményéről is, ha ti. az tényleg összetartozik a *csillog* szóval.

4. Az *l* hang palatalizációja azonban csak abban az esetben következhetett be egyes szavakban, ha az *l* mint önálló foném megvolt a nyelv hang-

rendszerében. Azt a mai magyar nyelvben is tapasztalhatjuk, hogy csak olyan mássalhangzók palatalizálódhatnak, amelyeknek palatalizált alakjai is megvannak nyelvünk hangrendszerében (ezek: *t*, *d* és *n'*). Így tehát a fgr. **l* hangnak az ósugorban bekövetkezett depalatalizációja után a *l* hangnak mint fonémnek szükségszerűleg ki kellett valamiképp alakulnia az ósugor hangrendszerben, mert különben semmiképp sem következhetett volna be egyes esetekben a *l* palatalizációja. És az *l* hangnak az ósugorban újonnan való kialakulása tényleg be is következett. Abból a hangból ugyanis, amelyet a finnugor alapnyelvre vonatkozólag SETÄLÄ **δ*-nek tett fel (NyK. XXVI, 377), még az ósugorban **l* fejlődött, de nyilván a fgr. **l* > *l* hangváltozás után, hisz máskülönben a fgr. **l* és a fgr. **δ* fejleményei e nyelvekben egybeestek volna. Ez a másodlagos **l* hang ebben az alakban napjainkig megmaradt a manysiban. — Ez a feltételezett hang palatalizálatlan alakban, vagyis **δ*-ként is megvolt a finnugor hangrendszerben, és belőle a keleti finnugor nyelvekben *l* fejlődött. De mindkét hang csak a szó belsejében fordulhatott elő. Hogy azonban ez a két feltételezett hang tényleg *δ* és *δ'* lett volna a finnugor alapnyelv hangrendszerében, amint azt SETÄLÄ és nyomában SZINNYEI is feltette, már kérdésesnek látszik. Magam részéről inkább *d*-t és *d'*-t volnék hajlandó e másodlagos *l*-hangok előzményeként feltenni (vö. MOÓR: Acta Lingu. Hung. II, 395), éspedig főként azért, mert fonetikai szempontból nehezen képzelhető el, hogy miként fejlődhetett volna ki interdentális réshangokból közvetlenül valami *l*-szerű hang, míg dentális zárhangokból ilyen hang kifejlődése könnyen érthető. A nyelv első része ugyanis e hangok képzésénél ugyanabban a helyzetben van, mint a liquidák képzésénél; így tehát csupán a zár felpattantására szolgáló innervációnak kell egy kissé megkésnie, hogy az artikulációs levegő oldalt tóduljon ki a nyelv felett, ami *l*-szerű hangot hozhat létre. Hibás innerváció a *l* hang képzésénél is előfordulhat, aminek eredménye *d* hang lesz, nem pedig *δ'*, amint az nyelvünk hangtörténetéből is hitelesen megállapítható. Igaz, hogy van olyan finn nyelvjárás, amelyben a *δ* helyén *l*-et találunk, én azonban nem hiszem, hogy az átmeneti hang e nyelvjárásban is nem *d* lett volna, aminthogy más nyelvjárásokban tudomásom szerint ténylegesen *d* képviseli a *δ*-t. Ezenkívül pedig figyelembeveendő, hogy a SETÄLÄ által feltételezett *δ'* hang nemcsak, hogy az uráli nyelvekben nem fordul elő, hanem még az is kétes, hogy van-e a világon egyáltalán olyan nyelv, amelyben ez a hang megvolna... Akármint legyen is ez, az már egyáltalán nem kétséges, hogy a keleti finnugor nyelvek idetartozó *l*-szerű hangjainak előzménye valami dentális hang volt. Ezt tanúsítják az idetartozó szavaknak finn, lapp, mordvin és szamojed megfelelőiből megállapítható hangviszonyok (vö. SZINNYEI, NyH.⁷, 37–8). Ezért semmiképp sem helyeselhető BENKŐ LORÁND eljárása, aki a finnugor *l* folytatásait egybekeverte a finnugor **d* vagy **δ'* folytatásaival, és mindkét hangot a finnugor **l* folytatásának nevezte ki.

Ez a másodlagos ugorkori **l* változatlanul — amint már említettük — csak a manysiban maradt meg, a chantiban *i* fejlődött belőle, míg a magyarban többnyire *gy* (vö. *ágy*, *hagy*), az *új*, *ujj* és *fajd* szavainkban pedig *j* képviseli. Az új ugorkori **l* hang megjelenése után természetesen már bekövetkezhetett az eredeti fgr. **l* vagy esetleg a fgr. **l*-ből származott **l* hang palatalizációja is bizonyos szavakban, aminek a nyomai az összes ugor nyelvekből kimutathatók. Ilyenformán felel meg a komi *šélöni*, *šélavni* stb. 'spucken' | udm. *šaläni* stb. 'ua.' szónak a manysiban *šalyi*, *šälyi*, *šälli* 'ua.', a chantiban

sügyem 'ua.' (vö. WICHMANN: FUF. XV, 47). Ez esetben a palatalizációt nyilván az *s*- előzményeként felteendő ugorkori **s*- idézte elő. — A chanti *mol* 'gyöngy' és udm. *mulj, molj* 'bogyó, dió' szavak alapján fgr. **l*-ből lett ugorkori **l* palatalizációja teendő fel *meggy* szavunk (~ mansi *mäl*) ugorkori előzményére vonatkozólag is.

5. D nemcsak a fgr. **l*-ből származott *l* az ugor nyelvekben, hanem az -**lj*- hangkapcsolatból is. Erre következtethetünk a finn *neljä* '4' szó manyisi *nilä* stb. és chanti *nal* stb. megfelelőiből. A magyar *négy gy*-je az **l* későbbi palatalizációjából származott **l'* folytatása, amire majd visszatérünk. A IpS *péljē* stb. tanulsága szerint *fül* szavunk *l*-je szintén *lj*-ből származott, amely alaknak a chanti *pal* 'ua.' is megfelel. A manysiban e szóban az *l* palatalizálódott (*pil* stb.); ez a palatalizálódás *fül* szavunk továbbképzett alakjában a magyarban is bekövetkezett, úgyhogy az *lj* > *l'* > *l*-nek ez esetben *figyel* szavunkban szintén *gy* felel meg. És úgy látszik, hasonló eredetű a *gy* *hagymáz* szavunkban is, amennyiben helyes annak a f. *koljo* 'óriás', észt *kolli* 'mumus' szavakkal való egybeállítás (vö. SZINNYEI, NyH.7, 57).

6. Az előmagyar korban vagy az ősmagyar kor első felében, amikor nyelvünkben a felhozottak szerint még bizonyosan megvolt a másodlagos ugorkori **l* (< fgr. **δ* vagy *d'*), többször előfordulhatott, hogy valamelyik szónak eredeti fgr. **l* hangja vagy depalatalizálódás útján származott másodlagos *l* hangja palatalizálódott, aminek következtében osztozott az ugorkori másodlagos **l* hang sorsában, vagyis **d'* fejlődött belőle. Elsősorban is *vagy, hogy, így, úgy*, valamint még gyaníthatólag *jegy* (~ *jel*) szavunk előzményei tekintetében gondolhatunk erre, de ide tartozik a már említett *négy* szavunk is. Nincs kizárva azonban az sem, hogy e szavakban vagy közülük egyesekben az *l* palatalizálódása és a *l* > *gy* fejlődés csak a honfoglalás után következett be. Nem szabad ugyanis elfeledkeznünk arról, hogy *hogy* szavunk előzménye az ÓMS-ban még *hul* alakban szerepel, amely betűsor *hul*-nak vagy *hul*-nak olvasható. A *sámszerigy* (< szl. *samostrěly*) szóalak (vö. KNEZSA, SzJSz. I, 488) pedig azt tanúsítja, hogy a *l* > *l'* > *d'* hangfejlődés még szláv jövevényszavainkban is bekövetkezhetett; így érthető, hogy a feltételezhető ukrán **Strěli*, **Strěl* > **Stril* víznévnek nyelvünkben a *Sztrigy* víznév felel meg (vö. MELICH, A honfoglaláskori Magyarország, 162).

7. BENKŐ LORÁND feltette, hogy a fgr. **l*-t öt szavunkban még *lgy* hangkapcsolat is képviselné. Ezek a szavak: *hölgy*, **szölgy* > *szögy* 'sün', *tölgy*, *tögy* ~ *tölgy* 'mamma' és *völgy*. Ez a feltevés már csak azért is valószínűtlennek mondható, mert semmiféle egyszerű mássalhangzó fejleménye általában nem szokott hangkapcsolat lenni. Egyébként három utolsó idevonatkozó példáját BENKŐ maga is szükségesnek látta kérdőjellel ellátni; azt pedig az általa megkérdőjelezett *tölgy* szóra vonatkozólag alkalmunk volt már kimutatni (MNy. XLIX, 293—304), hogy e szavunknak SEBESTYÉN-féle etimológiája, ami BENKŐ feltevésének alapja, sem alaki, sem jelentési szempontból nem mondható kielégítőnek. Ezek után — azt hiszem — aligha szükséges a BENKŐ által szintén megkérdőjelezett *tögy* és *völgy* szavakkal behatóbban is foglalkozni.

Mielőtt az általa idevont, de nem-megkérdőjelezett **szölgy* > *szögy* és *hölgy* szavakról szólnék, rá kell mutatnom arra, hogy BENKŐ egyébként értékes fejtegetéseinek az a legnevezetesebb elvi, illetve módszerbeli hibája, hogy nem tett különbséget a finnugorkori **l* és az ugorkori **l* fejleményei

között, az *-lgy-* hangkapcsolat eredetének megítélése tekintetében is károsan befolyásolta feltevéseit, illetve magyarázatát. Láttuk ugyanis, hogy a kettő fejleményei lényegesen különböznek egymástól a magyarban (lévén a fgr. **l* fejleménye *l* és *l > l*, az ugorkori **l* fejleménye pedig *gy* és *j*); így tehát teljesen valószínűtlen, hogy a fgr. **l* és az ugorkori **l* különlegesnek és elvi okokból is valószínűtlennek mondható fejleménye egyezzek egymással. Már pedig a finn *siili* 'sün' szó tanúsága szerint a **szölgy*, *szül* szóban legfeljebb fgr. **l* szerepelhetne, bár az sem lehetetlen, hogy e szóelőzményében fgr. **l* teendő fel. Annak biztos megállapítását ugyanis, hogy fgr. **l* vagy **l* teendő-e fel e szó előzményére vonatkozólag, csak permi nyelvi szóalakok tehetnék lehetővé, már pedig a permi nyelvekből e szó megfelelői nem ismeretesek. E szóban a finn szóalak *l*-je alapján pedig ugorkori másodlagos **l*-t azért nem lehetne feltenni, mert ennek a finnben *t ~ d* felelne meg (vö. SZINNYEI, NyH. 7 38). De a finn *siili* szóalakra való tekintettel az a BENKŐ által is képviselt feltevés, hogy a *szögy*, *szül*, *sül* szóalakok összetartozhatnának a *sulyom* szóval, mint alaki szempontból nem kielégítő feltevés szintén elutasítandó. Nincs ugyanis arra példa, hogy valamely finn szó *i*-jének a magyarban *u* felelne meg, s az sem tehető fel, hogy a magyarban hangrendi átcsapás útján palatális hangból veláris származott volna. Az előadottak szerint tehát a **szölgy* szóalak *gy*-je, amennyiben annak a *szül* szóalakkal való összetartozása nem lehet kétséges, csakis deminutív képzőnek tekinthető. Mivel pedig a *hölgy* szó mai értelmét mint eredetileg becézésként használt állatnév kaphatta (vö. SzófSz.), ez az eredet a *hölgy* szó *gy*-jére vonatkozólag is valószínűnek mondható, ha ti. ez a szó tényleg összetartozik a 'nöstényállat' jelentésű manysi *kal*, *χal* és a chanti 'nöstény coboly vagy róka' jelentésű *kōiex* stb. szóalakokkal. A manysi szóalak *l*-jének és a chanti szóalak *i*-jének az előzménye csakis a fgr. **d*-ből vagy **δ*-ből származott ugorkori **l* lehetett, mert a finnugorkori **l* megfelelői — amint tudjuk — más jellegűek; de ennek felel meg az ezzel összeállítható lapp *gadfe* 'nöstény hölgyeményét' szóalak *δ*-je is. A manysi *χal* szóalaknak a magyarban **hsj* szóalak felelhetne meg, és ha lehetségesnek gondoljuk is, hogy a *-gy* kicsinyítőképző hozzájárulása után a *-jgy* hangkapcsolatból disszimiláció útján *-lgy* fejlődött volna, akkor is még mindig érthetetlen maradna számunkra, miként felelhetne meg a *hölgy* szó többeli magánhangzójaként felteendő **ü < *u* valami manysi szóalak *a*-jának (ilyen megfelelésre ugyanis nincs példa). Ezek szerint tulajdonképp még az is kérdéses, hogy tényleg összetartozik-e *hölgy* szavunk az említett rokonnyelvi szavakkal.² Erre való tekintettel már csak ezért sem lehetne ez a szó alkalmas arra, hogy az ugorkori (!) **l* megfelelőésének egyik különleges példáját lássuk *hölgy* szavunk *lgy*-s hangkapcsolatában.

8. Az előadottak szerint semmi valószínűsége sincs annak, hogy elsődleges finnugorkori **l*, akár a másodlagos ugorkori **l*-nek a folytatása a korai magyarban, vagyis a török-magyar érintkezések korának magyar nyelvében *l* alakban lett volna meg. Ezek szerint ez a hang a honfoglalás korában sem lehetett meg nyelvünkben. Ezt a leghatározottabban a *Zemplén* helynév tanúsítja, amely az adatok tanúsága szerint *l*-lel került a magyarba, bár e névalak ősenek szláv **Zemlinъ* névalak tekintendő. A régiségben van ugyan

² Ezt már TOIVONEN is kétségbe vonta, vö. E. ITKONEN: Pais-Emlékkönyv 618. — A SZERK.

ly-es alakja is e névnek másodlagos jésülés eredményeként, aminek azonban nincs nagyobb jelentősége. Ha ugyanis *l*-lyel került volna ez a név a magyarba, akkor a felvidéki palócos nyelvjárásokban ez a hang ebben a névben napjainkig megmaradt volna, már pedig *Zemplén* lakói maguk ma is *Zemlén* néven, tehát *l*-lel és nem *l*-lyel emlegetik falujukat, (vö. MELICH, A honfoglaláskori Magyarország, 102). A *Zemplén* névben levő *l* tulajdonképpen szláv nyelvi ún. *l* epenthetikumból származik. Ez már *ly*-es alakban van meg a szatmármegyei *Zsarolyán* község nevében, amely név szláv **Žeravlěnz* névalakból származott (vö. MOÓR: ZONF. VI, 115). Hogy pedig ez a helynév szláv származású helyneveinknek nem a legősibb rétegébe tartozik — mint a *Zemplén* név —, azt a leghatározottabban a szókezdő *zs* tanúsítja. Ez a hang a név átvétele korában nyilván megvolt már nyelvünkben, és ezért nem kellett *š*-sel helyettesíteni. De ekkor nyilván megvolt már a *l* hang is!

Helyneveinkben maradtak más nyomai is annak, hogy a *l* eredetileg nem volt meg nyelvünk hangrendszerében. KNEIÉZA mutatott rá arra, hogy a szlávban *lj*-vel kezdődő helynevek többnyire *li*-vel honosodtak meg magyarban, aminek az okát ő is abban látta, hogy az *l* eredetileg nem volt meg a magyar nyelv hangrendszerében (vö. MNy. XXXVI, 19–22). De szláv jövevényszavaink között is van két olyan szó, amelyekben a szláv *l* hangot *l* képviseli. Az egyik a *család-cseléd* szópár (< szláv *čeljadŭ*), a másik a *kulcs* szó (< szl. *ključŭ*). Ez utóbbi szónak van ugyan *kujs* változata is, azonban azt már BENKŐ (i. m. 66) is szükségesnek látta hangsúlyozni, hogy a *kujs* változatnak egyáltalán nem valami **kulycs* szóalak volt az előzménye, hanem ez közvetlenül a *kulcs* szóalakból származott.

9. Amikor a XI. század folyamán már általánossá vált a szláv-magyar kétnyelvűség a magyarság körében, akkor a szlávból kölcsönzött szavak és nevek *l*-ét nem kellett már *l*-lel helyettesíteni. Ezért a XI. század folyamán vagy később átvett szláv jövevényszavak és -nevek *l*-je helyén általában már *ly*-t találunk a magyar szóalakban, amint ezt a *Zsarolyán* helynév esetében be is mutattuk. Vagyis a szláv *l* hanggal ugyanaz történt nyelvünkben, mint amit megállapíthatunk a szláv *ž* és *c* hangoknak jövevényszavakban és -nevekben való képviselőre vonatkozólag is. Ti. kezdetben, amikor a magyarok szláv nyelvi tudása még csak kezdetleges lehetett és semmiképp sem általános, átvett szláv szavakban és nevekben a *ž*-t *š*-sel, a *c*-t pedig *č*-vel és *t*-vel helyettesítették, később pedig, amikor a szláv nyelvi tudás a magyarság körében már alaposabb és általánosabb lehetett, nem volt már szükség hanghelyettesítésre, úgyhogy szláv jövevényszavak és -nevek révén nyelvünk hangrendszerében is meghonosodtak ezek a hangok.

Az *l* — úgy látszik — már a X. század végén meghonosodott nyelvünkben. Erre lehet következtetni a *konkoly* (< szl. *kokoljŭ*; vö. KNEIÉZA, SzJSz. I, 278) és *király* (< szl. *kralj*; vö. KNEIÉZA, i. m. 268) szavainkból. Az elsónél a megőrzött nazális tanúsítja a X. századi átvételt, a másodiknál pedig a szó jelentése. Az Árpádok ugyanis már rég *kral*-nak címeztethették magukat, illetve így emlegethették őket szláv alattvalóik, mielőtt nyugatiasan koronával királlyá koronáztatták magukat.

10. A szláv *l*-nek *l*-lel való helyettesítését bizonyos esetekre vonatkozólag BENKŐ is észrevette, azonban az idetartozó jelenségeket gyökeresen tévesen ítélte meg, azt tételezvé fel, hogy a magyarok a szláv *l*-t rendszeren *l*-lel vették volna át, „kivételesen” azonban ezt a hangot *l*-lel is helyettesí-

tették volna. Ilyesmiről szó sem lehet; minden nyelvben idegen nyelvi szavak és nevek átvételekor csak azokat a hangokat helyettesítik, amelyek hiányoznak a sajátnyelvi hangrendszerben. BENKŐnek ezt a téves magyarázatát nem csekély mértékben az a körülmény idézte fel, illetve tette lehetővé, hogy túlságosan elnagyolta a finnugorkori, illetve ugorkori *l* hangok tárgyalását, mert ebből ő is könnyen felismerhette volna, hogy a honfoglalás korára vonatkozólag az *l* hang megléte nyelvünk hangrendszerében nem tehető fel.

Magyar nyelvészek körében még mindig nagyon el van terjedve az a hiedelem, hogy a finnugor nyelvtudomány valami távoleső tudomány, és hogy a magyar nyelvtudományt minden vonatkozásban alaposabb finnugor összehasonlító nyelvtudományi ismeretek nélkül is eredményesen lehetne művelni. Ez bizony nem mindig van így.

MOÓR ELEMÉR